

Треба сказати, що парадигма складності, прив’язувана до мікрорівневих зрізів соціальної системи, зараз активно залучається до розгляду проблеми соціального менеджменту¹. Запропонована концептуальна пропозиція показує, як саме це може працювати залежно від актуальної соціальної ситуації, і дає розуміння того, що небезпека і ризики для соціального менеджера криються саме у стрибкоподібності фазових системних переходів. Останнє вимагає відповідних компетенцій, які не збігаються з тими, що походять від простих, лінійних уявлень про суспільні зміни та суспільні тренди.

Блок 2. Агенти соціальних змін

ОЛЕНА ЗЛОБИНА,

доктор соціологічних наук, професор, завідувачка відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України, Київ

Суб’єктність та агентність у соціальних змінах

Не можна сказати, що тему агентності взагалі не досліджують в Україні. Існує, наприклад, значний доробок у дослідженні волонтерського руху як специфічного різновиду агентності. Проте бракує цілісного аналізу дії різних агентів, яка спричиняє зміни у ключових царинах життя.

Загалом проблема агентності належить до найбільш теоретично запитуваних і активно обговорюваних в сучасній соціології. У дискусії щодо агентності, яка розгорнулася навколо відомої дихотомії Гіденса щодо агентності та структури, взяли участь практично всі важковаговики соціологічного метатеоретизування — від Александера, який вважав, що слід розплутати плутанину між актором і агентом², до Колінза, на думку якого риторика агентства / структури “є концептуальною балаканиною”³. Проте переважно в дискурсі було досягнуто консенсусу в дусі Гіденса щодо підтримки подолання строгого дуалізму між агентством і структурою та визнання необхідності концептуального поєднання в аналізі як свободи, так і обмежень.

Водночас перехід від концепту агентності до конкретних агентів добре ілюструє досить слабкий зв’язок між високою теорією та емпірією. В до-

¹ El-Ghalayini, Y. (2017). Complexity Theory: A New Way to Look at New Public Management. *Network and Complex Systems*, 7, 1, 6–10. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ab4e/4d086b3b661cbccaf2c9e76e8d557038b89b.pdf>.

² Alexander, J.C. (1992). Some Remarks on Agency in Recent Sociological Theory. *Perspectives*, 15 (1), 1–4.

³ Collins, R. (1992). The Romanticism of Agency/Structure Versus the Analysis of Micro/Macro. *Current Sociology*, 40, 77–97.

слідженнях різних соціальних сфер з’являються різні набори агентів, яких виокремлюють за різними ознаками, а їхні дії описують різними теоретичними схемами. Наприклад, під економічними агентами — дослідники розуміють суб’єктів економічних відносин, які беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні економічних благ. Вже саме ототожнення суб’єкта і агента фактично ігнорує величезну дискусію між теоретиками стосовно ліній розмежування між “агентом”, “актором” і “суб’єктом”. Зокрема, згідно з Бурдьє, це розрізнення має принциповий характер, оскільки суб’єктом управляє структура, натомість агенти здійснюють певні стратегії, проте їхні вільні дії приводять до того, що вони (часто неусвідомлено) відтворюють соціальну структуру.

У широкому сенсі агентами соціальних змін є індивідуальні та колективні діячі різного роду. Штомпка відносить до них: 1) індивідів, які мають особливі якості (знання, компетенції, талант, “харизма”) і або діють в інтересах інших, або маніпулюють ними. Це лідери, пророки, ідеологи, державні діячі, диктатори, тирані й т. ін.; 2) тих, хто займає позиції, що забезпечують особливі повноваження (але не обов’язково мають виняткові особистісні якості); роль таких людей (правителя, законодавця, менеджера, поліцейського тощо) вимагає дій, що визначають долю інших; 3) соціальні рухи, які є справжньою причиною, агентами (суб’єктами) соціальних змін, а не просто еманациєю (“завершенням”) самостійних історичних процесів. Вони виробляють, конструюють, перетворюють і здійснюють революції, а не грають запропоновані ролі. Таким чином, вони не з’являються автоматично в потрібний момент, а активно рекрутують і мобілізують своїх прихильників, борються не за встановлений “фінал історії”, а за особливі цілі, які обирають свідомо¹.

Як бачимо, Штомпка застосовує поняття агентів та суб’єктів як синоніми, проте за змістом його розуміння наближене до думки Бурдьє, який розрізняв суб’єктів та агентів, щоб відокремити дії, породжені структурою, від дій, що породжені агентами і спрямовані на її (структури) перетворення. В цьому сенсі суб’єкти Штомпки дійсно становлять синоніми агентів Бурдьє, на думку якого, історія стає історією лише тоді, коли до її здійснення беруться агенти, яких до цього схиляє їхня власна історія.

Якщо звернутися до типології дій, які можуть спричиняти соціальні зміни, можна побачити, що, наприклад, суб’єкти громадянських практик в умовах нестійкої інституціональності будуть представлені на усьому континуумі таких дій. Їхня мотивація частково буде занурена у приватні мотиви та наміри, проте за умов втрати сталої нормативної регуляції продукованих ними нові практики матимуть помітний соціальний резонанс. Рух по континууму в бік колективних практик фіксує далі протестні дії, що їх також “запускають” суб’єкти громадянських практик. На наступному відтинку континууму стихійна колективна поведінка перетворюється, знову-таки за участю суб’єктів громадянських практик, на колективні дії, що мають цілеспрямований, скоординований характер (мітинги, маніфестації тощо), і нарешті суб’єкти громадянських практик стають активними учасниками

¹ Штомпка, П. (1996). *Социология социальных изменений*. Москва: Аспект Пресс.

політичних дій у боротьбі за владу (наприклад, проводять кампанію за скасування виборів).

Така наскрізна лінія суб’єктності на континуумі різних способів дій свідчить про те, що за умов нестійкої інституціональності доволі складно досягти методологічної чистоти, розрізняючи психологічні та соціологічні аспекти. Намагання Бгаскара чітко розмежувати сфери соціальної та психологічної науки через відмежування людських дій, спричинюваних суто власними міркуваннями та планами, від тих, що продукуються в перебігу відтворення та трансформацій соціальної структури, навряд чи можна реалізувати в дослідженні агентів соціальних змін¹. Натомість більш перспективним видається комплексний міждисциплінарний підхід, в якому агентність представлена як комплексне багатовимірне явище у поєднанні структурного та особистісного аспектів.

Варто зазначити, що сучасна лінія дослідження агентності тісно пов’язана із соціально-психологічними дослідженнями. Активно просувається ідея про те, що агентство як соціологічна змінна не може бути адекватно осмислено, якщо ми не спиратимемося на модель особистості, ситуації та життєвого шляху за межами агентства². Агентство перестає бути абстрактною властивістю, його намагаються виміряти і концептуалізувати, перш ніж покласти в основу соціологічних досліджень, що моделюють взаємодію між громадськими структурами та індивідами. Відповідно, важливим напрямом дослідження має стати з’ясування того, в який спосіб суб’єкти практик стають агентами соціальних перетворень. Для цього варто звернутися до аналізу досвіду людей, які залучені до різних видів громадської активності. На мою думку, серед ключових показників, що характеризуватимуть особливості особистісного залучення до агентності, мають бути виокремлені такі: агенти залученості (люди, ідеї, групи, рухи); стимули участі (очікувані особистісні та суспільні зиски); роль соціальних атракторів у розгортанні агентності; особистісні зміни та здобутки.

АЛЛА ПЕТРЕНКО-ЛИСАК,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри галузевої соціології, факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ

Мобільні агенти “епохи плінних змін”

Сучасні мінливості соціуму детерміновані техніко-технологічними інноваціями та мобільними портативними засобами, які визначають нинішні соціальні взаємини. Мобільність соціальних суб’єктів/агентів сучасності —

¹ Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming Reality: a Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London: Verso.

² Hitlin, S., Long, Ch. (2009). Agency as a Sociological Variable: A Preliminary Model of Individuals, Situations, and the Life Course. *Sociology Compass*, 3 (1). P. 137–160.